

*Коврига О. С.,
к.держ.упр., доцент, доцент кафедри
менеджменту освіти та права,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»,
Центральний інститут післядипломної освіти*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ОСВІТИ

Анотація. Розглянуто та проаналізовано сучасні тенденції формування державної політики в сфері освіти. Теоретично обґрунтовано і розроблено науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення шляхів реалізації державного регулювання в освітній сфері.

Ключові слова: освіта, система освіти, сфера освіти, державна політика, державне регулювання, державна політика у сфері освіти, вищі навчальні заклади.

*Коврига Е. С.,
к.гос.упр., доцент, доцент кафедри публичного
управлення и администрирования, Таврический
национальный университет имени В.И.Вернадского*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Рассмотрены и проанализированы современные подходы по формированию государственной политики в сфере образования. Теоретически обоснованы и разработаны методические и практические

рекомендации по усовершенствованию способов реализации государственного регулирования в образовательной сфере.

Ключевые слова: образование, система образования, сфера образования, государственная политика, государственное регулирование, государственная политика в сфере образования, высшие учебные заведения.

Kovriha E.S.

*Candidate of Science in Public Administration,
Docent, Docent of public governance and administration
department, Taurida National V.I.Vernadsky University*

MODERN TRENDS FOR THE DEVELOPMENT OF STATE POLICY IN THE FIELD OF EDUCATION

Annotation. Current approaches to state policy in education have been considered and analyzed. Scientific and practical recommendations for improving the ways of implementation of state regulation in the sphere of education have been theoretically justified and worked out.

The role of state regulation in shaping the education sector is quite large, but it must be tailored to suit the current state of Ukrainian society to improve the effectiveness of the reforms. That is it is necessary to introduce a flexible cooperation of theoretical, applied and practical aspects of learning, and it concerns not only the university education but also schooling. It is especially important to show the child from the first years of studying, and then the young man who seeks to pursue higher education, a close relationship of studying with life in practical, specific, and general aspects.

Intencification of such studying would contribute to the development of the ability to apply general knowledge to specific life situations, while setting for this the required interdisciplinary connections. Thus, responsibility for the

environment, cultural heritage and active life position are formed in a future specialist.

The role of state policy in the sphere of education is determined by the fact that it directly affects the formation of the society ideological orientations aimed at strengthening the public consciousness of modern intellectual and spiritual values, which is a determining factor in the formation of national capacity. However, experts in this sphere are the most sensitive to market conditions, processes of culture globalization, deep transformations of socio-cultural communication.

One of the priorities of higher education development is the implementation of the strategic course of Ukraine's entry to the common European and world educational space. Its main objective is to consolidate the efforts of scientific and educational community and governments to raise the competitiveness of Ukrainian higher education and science in global terms, increasing the role of this system in social transformation.

An important step in this direction is the adoption of a new law on higher education, as an influential element of a systemic reform that has passed all stages of the political dialogue, and has been agreed with all interested community groups. It is a well-targeted phase of radical changes, that our country lacks and that Ukrainian society hopes for. This law has literally been endured by educators, student community, enthusiasts of education. Its adoption is the evidence that we are ready for a change. The revolution of dignity, which began with the active participation of students, with the cost of human lives paid political will for reforms in the country today, and the ability to pass laws for the future, in particular - the law on higher education that lays new foundations of a truly European operation of Ukrainian universities.

Ukraine has finally chosen the European way of development. We have to become competitive along with the most developed countries. And for this it is necessary to encourage the development of human capital - the country's most valuable resource in today's world, which is directly dependent on the successful state regulation of the educational sphere.

Key words: education, educational system, sphere of education, state policy, state regulation, state education policy, higher educational establishments.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Система освіти кожної країни є унікальним явищем, пов'язаним з матеріальним і духовним життям суспільства, тому ініціаторами змін у системі освіти виступають зміни, що стосуються загальноцивілізаційних тенденцій: зміни у виробництві, культурі, поведінці. І хоча в окремих країнах були часи, коли на розвиток освіти впливали певні власні, групові або ідеологічні інтереси та критерії, в стратегічному плані вони вимушені рахуватися з реальними суспільними процесами.

Двадцять перше сторіччя актуалізувало перед людством стратегію нової світової системи розвитку, яка орієнтована на демократію, толерантність і ринкові відносини. У цих умовах значно зростає роль освіти - однієї з пріоритетних галузей сучасного духовного виробництва.

Поява Української незалежної держави спричинила реформування освітньої системи. Україна дістала у спадщину радянську систему освіти, яка не відповідала її національним інтересам та тенденціям розвитку європейського і світового шкільництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань, пов'язаних із державною освітньою політикою та управлінням освітою, присвячена ціла низка праць таких науковців, як В. Андрущенко, В. Астахов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, С. Барабанова, Р. Валєєв, В. Жураківський, О. Зигало, І. Іванюк, І. Каленюк, В. Клепко, Т. Козарь, Є. Красняков, В. Кремень, В. Луговий, С. Ніколаєнко, В. Огаренко, Л. Пшенична, Ю. Фролов, О. Шеломовська, Н. Шульга та ін. Однак питання щодо шляхів формування державної політики в сфері освіти в умовах інтеграції до європейського освітнього простору залишається малодослідженим. Тож, визначення особливостей здійснення державної політики в сфері освіти та державного

регулювання інноваційним розвитком вищих навчальних закладів стає все більш актуальним.

Мета статті – розглянути та проаналізувати сучасні тенденції формування державної політики в сфері освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність освіти - це науково обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів. Сутність освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого закладу освіти і відбивається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах.

Державна політика в сфері освіти є невід'ємною складовою загальнодержавної політики. Усе, що відбувається в суспільстві, природі, розвитку людської культури, так чи інакше впливає на формування та здійснення освітньої політики, функціонування системи освіти в цілому.

Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах: сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; доступності вищої освіти; незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів); міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності; державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг

із сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів вищим навчальним закладам, що провадять таку діяльність; сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою.

Зазначені принципи забезпечуються шляхом: збереження і розвитку системи вищої освіти та підвищення її якості; підвищення рівня освіченості громадян України, їх можливостей для отримання вищої освіти; створення та забезпечення рівних умов доступності до вищої освіти; надання цільових пільгових державних кредитів особам для здобуття вищої освіти; забезпечення збалансованої структури та обсягів підготовки фахівців з вищою освітою, що здійснюється у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності за кошти відповідних бюджетів, фізичних і юридичних осіб з урахуванням потреб особи, а також інтересів держави та територіальних громад; надання особам, які навчаються у вищих навчальних закладах, установлених пільг і соціальних гарантій; належної підтримки підготовки фахівців з числа інвалідів на основі спеціальних освітніх технологій.

Новим Законом України «Про вищу освіту» врегульовуються суспільні відносини у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [1].

Законом визначено, що громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних

зкладах на конкурсній основі відповідно до стандартів вищої освіти, якщо певний ступінь вищої освіти громадянин здобуває вперше за кошти державного або місцевого бюджету. Громадяни України вільні у виборі вищого навчального закладу, форми здобуття вищої освіти і спеціальності.. Вони вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності.

Формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом:

1) гармонійної взаємодії національних систем освіти, науки, бізнесу та держави з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави;

2) збереження і розвитку системи вищої освіти та підвищення якості вищої освіти;

3) розширення можливостей для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя;

4) створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення осіб з особливими освітніми потребами спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом та створення для них вільного доступу до інфраструктури вищого навчального закладу з урахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я;

5) розвитку автономії вищих навчальних закладів та академічної свободи учасників освітнього процесу. Автономія вищого навчального закладу зумовлює необхідність таких самоорганізації та саморегулювання, які є відкритими до критики, служать громадському інтересові, встановленню істини стосовно викликів, що постають перед державою і суспільством, здійснюються прозоро та публічно;

6) визначення збалансованої структури та обсягу підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням потреб особи, інтересів держави, територіальних громад і роботодавців;

7) забезпечення розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів та їх інтеграції з виробництвом;

8) надання особам, які навчаються у вищих навчальних закладах, пільг та соціальних гарантій у порядку, встановленому законодавством;

9) належної державної підтримки підготовки фахівців з числа осіб з особливими освітніми потребами на основі створення для них вільного доступу до освітнього процесу та забезпечення спеціального навчально-реабілітаційного супроводу;

10) створення умов для реалізації випускниками вищих навчальних закладів права на працю, забезпечення гарантії рівних можливостей щодо вибору місця роботи, виду трудової діяльності на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності з урахуванням здобутої вищої освіти та відповідно до суспільних потреб;

11) запровадження механізмів стимулювання підприємств, установ, організацій усіх форм власності до надання першого робочого місця випускникам вищих навчальних закладів.

Усі особи, які здобувають вищу освіту у вищих навчальних закладах, мають рівні права та обов'язки [1].

Законом визначені принципи автономії вищих навчальних закладів, централізація та децентралізація процесу ухвалення управлінських рішень. На вищі навчальні заклади покладено обов'язок такої самоорганізації, щоб їх рішення ухвалювали після всебічних консультацій, але без зайвого зволікання, а узгоджені дії впроваджували в життя повною мірою і сумлінно, за витрачання мінімальних коштів. Як спільнота вчених, викладачів і студентів, вищий навчальний заклад несе колективну відповідальність за діяльність своєї адміністрації.

Законом України «Про вищу освіту» передбачено право вищого навчального закладу самостійно визначати форми навчання та види організації навчально-виховного процесу, самостійно розробляти та впроваджувати власні програми наукової та науково-виробничої діяльності,

вдосконалювати та актуалізувати організаційну структуру, створюючи певні структурні підрозділи (інститути, коледжі, технікуми, факультети, відділення, філії тощо).

Новий закон про вищу освіту — це не точкові зміни, а системна реформа, яка пройшла всі етапи політичного діалогу, узгоджена з усіма зацікавленими суспільними групами. Це чітко вивіреним проектом кардинальних змін, яких бракує нашій країні і на які чекає українське суспільство. Цей закон буквально вистражданий освітянами, студентською спільнотою, ентузіастами освіти і науки. Його ухвалення є свідченням того, що ми справді готові до змін [5; с.15].

Найбільш гострими в системі освіти є наступні проблеми:

- не визначено пріоритетні з огляду національних інтересів напрями в підготовці кадрів, не завершено оптимізацію мережі вищих навчальних закладів;

- відсутність затверджених державних стандартів освіти, кваліфікаційних вимог з певних спеціальностей;

- поширення тенденції обмеження доступу до якісної освіти малозабезпечених верств населення;

- недостатній рівень кваліфікації персоналу, невідповідність динаміки зміни структури спеціальностей і змісту навчання вимогам сьогодення тощо. Особливої уваги потребує система підготовки фахівців з вищою освітою: започаткована реформа системи вищої освіти поки що недостатньо пристосовується до кадрових потреб держави, суспільства й самих громадян.

Серед проблем сучасної вищої школи в Україні виділяється питання співвідношення академічної освіти, що дає можливість зростання в академічному плані, і професійної освіти, що дає можливість швидко адаптуватись на ринку праці. В цьому ключі Україна намагається зберегти прекрасну фундаментальну освіту, фундаментальну підготовку [9].

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи

освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії; 5) доктор наук.

Вища школа готує випускника не до конкретного робочого місця, а до вільного пошуку роботи на ринку праці. Отже, перегляд статусу кваліфікацій в українській освіті означає зміну орієнтирів: від підготовки студента до майбутнього примусового «розподілу» здійснено перехід до нової філософії освіти, заснованої на підготовці випускника вищого навчального закладу для конкретного ринку праці [4; с.21].

Характерною рисою національної школи є гармонійне використання нею освітніх і виховних функцій. Це є особливо важливим сьогодні, коли у суспільстві посилюється тенденція до того, щоб школа переросла у виключно освітній навчальний заклад. Нині спостерігається непогодженість у виборі методологічних орієнтирів виховання. Як зазначає О.Я. Савченко, "для одних педагогів усе вичерпується національними вихованням, другі - зосереджуються на громадській освіті, треті - сповідують полікультурність, четверті - педагогіку життєтворчості і т.п." [6; с.3]. Таке розмаїття підходів до завдань і змісту виховання виключається у національній школі.

Серед сучасних тенденцій формування державної політики в сфері освіти слід виділити: створення належних умов для нарощування освітнього потенціалу України, забезпечення широкого доступу талановитої молоді до нових знань незалежно від місця проживання, майнового стану та фінансових можливостей батьків, в тому числі шляхом: істотного збільшення кількості бюджетних місць у державних вищих навчальних закладах; передачі органам місцевого самоврядування права управління закладами професійно-технічної та середньо-спеціальної освіти; підготовки висококваліфікованих, творчих особистостей, які мають можливість опановувати нові передові знання та використовувати їх на благо суспільства; реформування дошкільної освіти, що має будуватися на засадах багатоманітності, сприяння розвитку творчої індивідуальності дітей; забезпечення доступності дошкільної, повної

загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пілґ учням і студентам; забезпечення демократизації та рівного доступу до якісної середньої освіти; підвищення престижу освітянської праці; розвитку вищої освіти; підвищення ролі науки як основи розвитку в Україні ефективної "економіки знань"; залучення приватних інвестицій в систему освіти; утвердження стратегічного пріоритету реформування вітчизняної науки.

Серед інноваційних підходів щодо державного регулювання розвитку вищих навчальних закладів слід зазначити впровадження програм комп'ютерного дистанційного навчання, удосконалення змісту освіти з урахуванням нових соціально-політичних реалій суспільства, сучасного рівня науки і техніки, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної науки і освіти, сприяння експорту наукових та освітніх послуг, удосконалення механізму імплементації результатів наукової діяльності в практику державного управління на основі створення системи моніторингу впровадження результатів наукової діяльності в практику державного управління [5; с.19].

Державна політика в сфері освіти повинна бути реалізована у вигляді сприяння культурному розвитку громадян України, в тому числі шляхом: створення умов для реалізації творчого потенціалу людини і суспільства; забезпечення для всіх громадян України рівних можливостей у задоволенні своїх культурно-духовних потреб; відродження духовних цінностей українського народу, захист та примноження його культурних здобутків; збереження та актуалізації національної культурної спадщини; державного захисту національної культурної індустрії (книговидання, кінематографія, мистецтво); формування толерантного суспільства, утвердження свободи совісті та віросповідання; інтеграції української культури у глобальні культурні процеси.

Висновки. Україна остаточно обрала європейський шлях розвитку. Ми повинні стати конкурентоспроможними поряд із найбільш розвиненими державами. А для цього необхідно стимулювати розвиток людського капіталу — найціннішого ресурсу країни в сучасному світі, який безпосередньо залежить від вдалого державного регулювання освітньою сферою.

Одним із пріоритетів розвитку вищої освіти є реалізація стратегічного курсу на входження України до єдиного європейського та світового освітнього простору. Головною його метою є консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів для істотного підвищення конкурентоспроможності української вищої освіти і науки у світовому вимірі, підвищення ролі цієї системи у соціальних перетвореннях. Роль державної політики в сфері освіти визначається тим, що вона безпосередньо впливає на формування в суспільстві світоглядних орієнтацій, спрямованих на утвердження в суспільній свідомості сучасних інтелектуальних і духовних цінностей, що є визначальним чинником формування національного потенціалу.

Роль державного регулювання у формуванні сфери освіти досить велика, але необхідно враховувати особливості сучасного стану українського суспільства з метою підвищення ефективності проведених реформ. Тобто необхідно впроваджувати гнучку взаємодію теоретичних, прикладних та практичних аспектів навчання, а це стосується не тільки університетської, але й шкільної освіти. Особливо важливим видається показати дитині з перших років її навчання, а потім і молодій людині, яка прагне здобути вищу освіту, тісний зв'язок навчання з життям і в практичних, конкретних, і в загальних аспектах.

Використані джерела інформації:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. - № 37-38. – С. 2004.

2. Іжа М. М. Організаційно-правові засади державного управління [Текст] : Навчальний посібник / М. М. Іжа, Т. І. Пахомова, Я. О. Різнікова. – Одеса : ОРІДУНАДУ, 2008. – 308 с.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2222-ІУ (2222-15) від 08.12.2004, ВВР, 2005, N 2, ст.44). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>
4. Красняков Є. Формування державної політики в галузі освіти України на загальнодержавному рівні / Є. В. Красняков // Вісник державної служби України. – 2010. - №3, - С. 19-24.
5. Луговий В. І. Становлення системи основних понять і категорій компетентнісного підходу в умовах парадигмальних змін в освіті / В. І. Луговий, О. М. Слюсаренко, Ж. В. Таланова // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2014. – № 2. – С. 14–24.
6. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) / Нац. акад. пед. наук України ; [авт.: В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. - К. : Пед. думка, 2011. - 304 с.
7. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В.Г.Кременя.– К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014.– 100 с. ISBN 978-966-2432-22-0
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року. Стат. бюлетень [Текст] / Державна служба статистики України. - К., 2012. - 219 с.
9. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>

10. Скрипничук В. М. Правове забезпечення державного управління [Текст] : конспект лекцій / В. М.Скрипничук. – Івано-Франківськ : Вид-во „Місто НВ”, 2008.– 556 с.

References:

1. Law of Ukraine "On Higher Education" from 07.01.2014 // Bulletin of the Verkhovna Rada. - 2014. - № 37-38. - p. 2004.
2. Izha M. Organizational and Legal Basis of Public Administration [Text]: Manual / M.M. Izha, T.I. Pakhomov, J.A. Riznykova. - Odessa: ORIDUNADU, 2008. - 308 p.
3. The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996 (As amended by the Law N 2222-IV (2222-15) of 08.12.2004, BVR, 2005, N2, Article 44). - Mode of access: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>
4. Krasnyakov E. Formation of state education policy of Ukraine at the national level / E.V. Krasnyakov // Bulletin of the Civil Service of Ukraine. - 2010. - №3, - pp. 19-24.
5. Lugovyi V.I. Formation of the system of basic concepts and categories of competence approach in the conditions of paradigmatic changes in education / VI I. Lugovoi, O. M. Slyusarenko, Zh. V. Talanova // Pedagogics and psychology. Visn NAP of Ukraine. - 2014. - No. 2. - P. 14-24.
6. A national report on the state and prospects of education in Ukraine (Second Edition) / Nat. Acad. Ped. Sciences of Ukraine; [auth. : V.P. Andruschenko, I.D. Bech, M.I. Burda, etc.; editorial board. : V.G. Kremen (Chairman), V.I. Lugovyi(Dep. Chairman), V.M. Madzihon (Dep. Chairman), O.Y. Savchenko (Dep. Chairman)]; under the general editorship of V.G. Kremen. - K: Ped. Opinion, 2011. - 304 p.
7. National Education Glossary: Higher education / 2nd Form., Transformation. and add / authors - V. M. Zakharchenko, S. A. Kalashnikov, V. I. Lugovy, A. V.

Stavytskyi, J. M. Rashkevich, J. V. Talanova / Ed. V.G.Kremenya. - K .: Company "Publishing house" Pleiades ", 2014. - 100 p. ISBN 978-966-2432-22-0

8. Key indicators of higher education in Ukraine at the beginning of the 2011/12 school year. Stat. Bulletin [Text] / State Statistics Service of Ukraine. - K., 2012. - 219 p.

9. On a national program of legal education of the population [electronic resource]: the Decree of the President of Ukraine on 18 October 2001 p. № 992/2001. - Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>

10. Skrypnychuk V. M. Legal support of the government [Text]: lecture notes / V. M.Skrypnychuk. - Ivano-Frankivsk: Publishing house "City NV", 2008.- 556 p.